

ישיבת הפתל - ירושלים
שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א
לקראת יום הכפורים תשע"ו
(נכתב ונערך על פי שיחות משנים קודמות)
להתנהג בחסד וברחמים - סגולה ליום הדין

לאותו חטא שאמרנו בו "אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ? שֶׁךָ אֵל" [1], וב"מחלן לשבט י שורון" הכוונה היא לחטא השבט י, שחטאו במכירת יוסף. נתבונן אפוא בשני החטאים האלו, בחטא העגל ובחטא מכירת יוסף, ונראה אלו לקחים שנוגעים לנו נוכל ללמוד מהם לענין עבודת התשובה שלנו ביום הכפורים.

חטא העגל - נסיון "להכריח" את השכינה

בענין חטא העגל כבר הסבירו הקדמונים, שאין הדברים כפשוטם, כפי שנראה מן הכתוב. ישראל שאמרו על העגל "אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (שמות לב, ד), לא היו שוטים גמורים לחשוב, שעגל זה שנעשה על ידם היום, הוא זה שהוציא אותם לפני שלשה חודשים ממצרים. אם היו שוטים עד כדי כך, הקב"ה לא היה כועס עליהם. על שוטה יש מקום לרחמים, לא לרוגז. ברור אם כן שלא היו שוטים. הם היו דור דעה⁶, חכמים בעלי השגות רוחניות גבוהות, שזכו לדבר עם השכינה ולקבל נבואה במדרגה גבוהה יותר מיחזקאל בן בוזי וכל הנביאים (עי' רש"י שם טו, ב ד"ה זה א-לי). מה חשבו א"כ ישראל כשאמרו "אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ? יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם"? כוונתם היתה, שהעגל הוא רק חֶפֶץ שעליו שורה השכינה שהוציאה אותם מארץ מצרים (עי' רמב"ן שם לב, א וכוזי מאמר א' סי' צ"ז). עד עכשיו היה משה "חֶפֶץ" כזה, ועתה כאשר "בא השטן וערכב את העולם והרִאָה דמות חושך ואפלה וערבוּבֵי, לומר ודאי משה מת" (רש"י שמות לב, א), יש למצוא תחליף למשה; משהו אחר שתשרה עליו השכינה כפי ששרתה על משה. לשם כך נבחרה צורת שור, אחת מארבע הפנים שבמרכבה העליונה (יחזקאל א, י). [ובחרו בצורה זו (ולא באחת משאר הצורות שבמרכבה), כי סברו שבמדבר הם תחת השגחת פני שור, כמבואר ברמב"ן (שמות שם)]. עכ"פ, לא תחליף לקב"ה חיפשו בני ישראל, אלא תחליף למשה רבינו, כ"חפץ" ששורה עליו השכינה. והנה, מחשבה זו כשלעצמה, לעשות מקום גשמי להשראת השכינה, איננה מחשבה פסולה. זוהי הרי המחשבה העומדת ביסוד הענין של המשכן, ובני ישראל כבר ידעו באותה שעה שמשכן כזה עתיד להבנות, שהרי אמרו בשירת הים (ברוח הקודש): "תִּבְאָמוּ וְתִטְעַמוּ בָהָר נִחְלָתְךָ, מִכֹּחַ לְשִׁבְתְּךָ פְּעֻלָּתְךָ, מִקְדָּשְׁךָ, ה', כֹּוֹנְנֵי יְדִיךָ" (שמות טו, יז), כלומר: הקב"ה עתיד לבנות לו מקדש שישמש כמקום להשראת השכינה בעולם. אם הקב"ה הסכים לעשות מקום זמני להשראת השכינה עוד בטרם הגיעו ל"הר נחלתך", והוא המשכן שבמדבר, מה נורא כל כך אם ישראל רוצים לעשות מקום כזה כבר עכשיו? אמנם טעו בבחירת הצורה שעליה ראוי שתשרה השכינה, עשו צורת עגל והקב"ה אמר לעשות צורת כרובים (בקדש הקדשים), אבל זה לכאורה אינו ענין חמור כל כך, ואין בו כדי להסביר את הקצף הגדול והנורא שיצא עליהם בחטא זה. מה א"כ הטענה הגדולה על ישראל בעשיית העגל?

נראה לבאר כך: כעסו של הקב"ה לא היה על עצם עשיית העגל. עצם עשיית העגל אינו עוון חמור כל כך, כפי שהסברנו. על מה אפוא היה הכעס הגדול? כנראה שהכעס הגדול היה על מחשבתם של ישראל,

פר ושעיר של יוה"כ - כנגד חטא העגל וחטא מכירת יוסף
 בתורה ובלשון חז"ל נקרא צום העשור בשם "יום הכיפורים", בלשון רבים. כך גם בתפילה - "מקדש ישראל ויום הכיפורים". לעומת זאת, בלשון בני אדם משתמשים היום בביטוי "יום כיפור". מדוע? אולי רק עצלות הלשון יש כאן, לומר תמיד "יום הכיפורים", לכן מקצרים ואומרים "יום כיפור". אבל יתכן שבזמננו באמת ראוי יותר לכנות יום זה בשם "יום כפור" מאשר "יום הכיפורים". בזמן המשכן והמקדש יום הכיפורים היה אכן יום כפורים, היו דברים דברים שנעשו לכפרה. היו קרבנות בקדש הקדשים, והיו קרבנות מחוץ לקדש הקדשים, והיה שעיר לעזאזל, ועוד. אבל היום לא נשאר לנו דבר מכל אלה. אין לנו היום כפרה אלא בדבר אחד - בתשובה. עיצומו של יום יחד עם התשובה שעושים בו, זהו הכיפור היחיד שנשאר לנו, ועל כן יש מקום באמת לכנות יום זה "יום כפור" דוקא, ולא "יום הכיפורים".¹

אבל כדי לדעת איך לעשות תשובה, אולי כדאי שנתבונן מעט בקרבנות של יום הכיפורים. הרי אנו אומרים את סדר העבודה בתפלת מוסף של יום הכיפורים כדי להזכיר את זכות הקרבנות, אם כן ראוי שנתבונן מעט בעניינם.

שלשה קרבנות מגיעים אל קדש הקדשים ביום הכיפורים: דם הפר, דם השעיר והקטורת. הפר והשעיר על מה הם באים? - המשנה אומרת, שהפר והשעיר הנעשים בפנים באים לכפר על טומאת מקדש וקדשיו (שבועות ב, א-ב). ובכל זאת, בפנימיות הענין, כבר כתב הרמב"ם (מור"ח"ג פמ"ו נד"ה וכבר אמרו במהד' מוסה"ק), שפר חטאת של יום הכיפורים בא לכפר על חטא העגל, והשעירים - על חטא מכירת יוסף, שנאמר בו: "וַיִּשְׁחַטּוּ שְׁעִיר עִזִּים, וַיִּטְבְּלוּ אֶת הַפְּתִיחַ בַּדָּם" (בראשית לז, לא)². מה מיוחד בשני החטאים האלו? המיוחד בהם הוא, שחטא העגל - החטא הראשון של כלל ישראל לאחר מתן תורה - הוא שורש כל החטאים שבין אדם למקום ביישראל; והחטא הקדום של מכירת יוסף, הוא שורש כל החטאים שבין אדם לחבירו בישראל. עבודת יום הכיפורים באה אפוא לכפר על שני החטאים הנושנים האלו, שהם השורש לכל שאר החטאים שלנו.³

זהו אולי הטעם לכך, שפר של יום הכיפורים בא מנכסי הכהן הגדול (יומא נא, ב), ואילו השעיר בא ממחצית השקל שנגבה מכל ישראל (שקלים פ"ד מ"ב). כי את העגל עשה אהרן (שמות לב, א-ה), שהיה כהן גדול, ולכן הכהן הגדול העומד תחתיו לדורות הוא זה שצריך להביא את הפר מכספו.⁴ ואילו במכירת יוסף נכשלו כלל השבטים, ולכן השעיר שבא לכפר עליה בא מנכסי כלל ישראל.⁵

ה"משך חכמה" אומר, שגם בתפלת יוה"כ רמוז הדבר הזה. אנו אומרים בתפלת יום הכיפורים: "כי אתה סלחן לישראל ומחלן לשבטי ישראל". מהו כפל הלשון הזה, "סלחן לישראל" ו"מחלן לשבטי ישראל"? הסביר ה"משך חכמה" (ויקרא טז, ל"ד"ה כי אתה סלחן), שב"סלחן לישראל" הכוונה היא לחטא העגל, שישראל אמרו עליו "אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ? שֶׁךָ אֵל" (שמות לב, ד), ו"מחלן לשבטי ישראל" כי אתה סלחן

ויש רבנים שפוסקים אחרת, יש מחלוקת, ויכולות להיות דעות שונות, אבל בכל אופן, זה אינו עניין לממשלה, כיצד לגייר ואת מי לגייר. זהו עיקר חומרתו של חטא העגל, שמנסים להכתיב לרבנים מה לפסוק. על זה ה' לא עבר לסדר היום, ועל זה, אולי, בא לכפר הפר של יום הכפורים.⁸

חטא מכירת יוסף - בגלל אי לימוד זכות

קרבן נוסף שדמו מובא אל קדש הקדשים ביום הכפורים, הוא שעיר החטאת הפנימי. כבר הזכרנו, שקרבן זה מכוון כנגד חטא מכירת יוסף. מה הביא לחטא מכירת יוסף? - גם כאן, כמו בחטא העגל, ברור שאין הדברים כפשוטם. אין מדובר בקנאה או בשנאה מהסוג שאנו מכירים. הרי י"ב השבטים היו צדיקים גמורים, ואת שמות כולם נושא הכהן הגדול על לבו ועל כתפיו (שמות כח, יב; ושם, כט), "שיהא רואה הקב"ה השבטים כתובים לפניו, ויזכור צדקתם" (רש"י שם, יב). אם כך, "בְּיָהוּת פְּלִים צַדִּיקִים גְּמוּרִים... איך נוצעו לִבְיָהוּתוֹ לְהַרְגוֹ אֶת אֶחָיִם או לְמַכְרוֹ"? (ספורנו בראשית לו, יח) מה מביא קדושי עליון כאלו למעשה נורא כל כך?

התשובה היא, שהאחים סברו שיוסף אינו אלא רודף, וכל יצר מחשבות לבו הוא, "למצוא עליהם עלילה או להחטיאם, כדי שיקללם אביהם או יענישם הא-ל יתברך, וישאר הוא לבדו בְּרוֹף מִבְּנֵי" וממילא - "הבא להרגך, השכם להרגו" (ספורנו שם).

מה הביא את האחים למחשבות חמורות כאלו על יוסף? אמנם יוסף הביא את דיבתם רעה אל אביהם, אך מדוע יש לחשוד בו משום כך במזימה חמורה כל כך? התשובה היא, שהאחים חששו למהדורה נוספת של מה שקרה כבר בשני הדורות הקודמים. גם לאברהם אבינו היו כמה בנים, ורק אחד מהם נבחר לרשת את ארץ הקודש ולהמשיך את מורשתו הרוחנית. ישמעאל ובני קטורה נדחו. דור אחר כך, שוב אותו דבר: מְשִׁיבֵי בְּנוֹי שֶׁל יִצְחָק, רק יעקב נבחר לרשת את ארץ ישראל ולהיות ממשיך המורשת הרוחנית, וְעֵשָׂו נִדְּחָה. אָחִי יוֹסֵף חוֹשֵׁשׁ אֶפְוֵא, שגם יוסף מתכנן לעשות כך, לְנַשֵּׁל אֶת אָחָיו מִן הִירוּשָׁה הִירוּחִית שֶׁל שְׁלוֹשֵׁת הָאֲבוֹת, וליטול אותה לעצמו. הוא לבדו יתברך מפי יעקב "הָיָה גְבִיר לְאָחִיךָ", כפי שהתברך יעקב מפי יצחק, והאחים במקרה הטוב יהיו כפופים לו כעבדים (כפי שנראה היה מן החלומות שסָפֵר להם), ובמקרה הפחות טוב - יורחקו לגמרי מארץ ישראל וְיִשְׁלְחוּ לְאֶרֶץ רְחוֹקָה, כפי שעשה אברהם לבני קטורה (בראשית כה, ו. ועי' רש"י שם). על כן הם רואים ביוסף רודף מסוכן, "המתנקש בנפשם להמיתם בעולם הזה (בגלל שהחשיבים כעוברים על ז' מצוות בני נח, שכן נח נהרג עליהם), או בעולם הבא (היינו - הרחקתם מירושת המורשת הרוחנית, כפי שהסברנו), או בשניהם" (ספורנו שם לו, יח), וממילא צריך להרגו.

אילו באמת היה כך, שיוסף ביקש להמית את אחיו בעוה"ז או בעוה"ב או בשניהם - היה המשפט של האחים צודק. רודף מותר לחסל בכל דרך שהיא, אם אין דרך אחרת למנוע את רדיפתו. אבל האמת היא, שכל זה לא היה נכון. יוסף לא הביא את דיבת אָחָיו אל אָבִיו כְּדִי לְרַדּוֹף אותם, אלא לטובתם. יוסף סבר בטעות, שְׁאָחָיו אוֹכִלִים אֶבֶר מִן הַחֵי וְעוֹשִׂים עֲבֻרוֹת נוֹסְפוֹת (עי' רש"י שם, ב, ועי' ב'שפתי חכמים' שם שפָּאָר מֵהֵיטֵב טַעְמוֹ שֶׁל יוֹסֵף), וסיפר את הדברים לאביו לא כדי לרדוף את אָחָיו ח"ו, אלא כדי שיעקב פָּאָב, וכנביא, וכאחד מגדולי הדור (יצחק אבינו היה עדיין חי), יוכיחם ויחנכם, ובכך יזכו לחיי עוה"ב. וכשם שיוסף טעה בהערכת מעשיהם של אָחָיו, כך טעו גם האחים בהערכת מעשיו של יוסף. דנו אותו לכף חובה, וסברו שכוונתו לרדוף אותם. אם היו גנים יותר לכף זכות, היו יכולים להגיע למסקנות הפוכות לגמרי. היו

שעל ידי שיעשו עגל, יהיה הקב"ה מוכרח להשרות את שכינתו עליו. וכל כך היו בטוחים בזה, עד שלא טרחו כלל לברר האם השכינה אכן שורה על העגל שעשו, או לא. הם אינם מצפים לאות שְׁמִימִית כלשהי, שתודיע להם שהשכינה אכן ירדה לשרות על העגל, כגון, שתדע עליו אש מן השמים, כפי שהיה אֶחָד בְּמִשְׁכַּן (ויקרא ט, כד) ובמקדש (דהיי"ב ז, א). והנה, לחשוב שאפשר להכריח את הקב"ה, זהו כבר חטא חמור מאד. הרי מיסודי האמונה הוא, שהקב"ה הוא עילת כל העילות וסיבת כל הסיבות, מעל לכל הכרח, מעל לכל צורה, ומעל לכל דבר. אי אפשר להכריח אותו לכלום. ממילא, אם עושים עגל - או כל דבר אחר - מתוך מחשבה שעל צורה זו יהיה מוכרח הקב"ה להשרות את שכינתו, יש כאן יחוס ונתינת כח עצמי לְדָבָר זולתו ית', שעושים את הקב"ה מוכרח כלפיו ח"ו, וזהו כמובן פגם גדול ביסודות האמונה, שהוא עוון חמור מאד. זהו לענ"ד החומר הגדול שבחטא העגל, שהפכו (בדעתם) את הקב"ה מ"מכריח" ל"מוכרח" ח"ו. זוהי בחינה מסויימת של עבודה זרה, שעושים מהקב"ה "מוכרח" וכפוף לאיזושהי חוקיות, ח"ו.

חטא העגל - נסיון "להכריח" את חכמי התורה

אבל אם רק בענין זה היו ישראל חוטאים בעגל, אפשר עדיין שהקב"ה לא היה מחשיב להם חטא זה לזדון אלא רק לשגגה, לולא שהצטרף לענין זה דבר נוסף: לפני שמשוה רבינו עולה להר סיני, הוא אומר לישראל: "הִנֵּה אֶהְרֹן וְחֹזֵר עִמָּכֶם, מִי בַעַל דְּבָרִים יִגַּשׁ אֲלֵהֶם" (שמות כד, יד). אם תהיינה לכם שאלות, גשו וְשַׁאֲלוּ אֶת אֶהְרֹן וְחֹזֵר. הם גדולי הדור בהעדרו, והם יפסקו את כל השאלות. ממילא, מה היו ישראל צריכים לעשות כשסברו שמשוה מת? היו צריכים לבוא אל אהרן ואל חזר, ולשאול אותם: "למדונו רבותינו! משה איננו. מה נעשה עכשיו?" ואז, או שאהרן וחזר היו מכריעים מדעת תורה שלהם מה צריך לעשות, אם אהרן יהיה מעתה המנהיג, או חזר, או יהושע או מישוהו אחר, או שאהרן (שהיה נביא) היה שואל את הקב"ה, והקב"ה היה אומר לו מה לעשות. הקב"ה היה אומר לו מן הסתם את האמת, שמשוה עדיין חי ויחזור במהרה, אבל גם אם האמת היתה שמשוה לא היה חי, הקב"ה היה כבר מנַחֵה אֶת אֶהְרֹן מֵהַלְעֵשׂוֹת בְּמִצַּב הַחֹדֶשׁ שְׁנוֹצֵר.

אבל לא כך נהגו בני ישראל. במקום לשאול את אהרן מה לעשות, הם מכתביבים לו מה לעשות: "קום עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים!" (שם לב, א) לא כתוב: "וַיִּקְהַל הָעָם אֶל אֶהְרֹן", אלא: "וַיִּקְהַל הָעָם עַל אֶהְרֹן"⁷ (שם). כלומר, הם מעליבו, מכתביבים לו מה לעשות, וכשחזר מתנגד, הם הורגים אותו (רש"י שם, ה). לכן החשיב הקב"ה את בני ישראל כמזידיים בחטא העגל, מפני שבמקום לשאול את חכמי התורה מה לעשות, הם הכתיבו להם מה לעשות, ומי שלא הסכים - הרגו אותו. זהו החלק השני של חטא העגל: אי כפיפות לחכמי התורה.

לפני שנים רבות, באחד הסכסוכים שהיו בין הרבנות לבין הממשלה, פנה העיתון "ג'רוזלם פוסט" לכמה אישים ידועים, והציג לפניהם את השאלה: "מהו לדעתך תפקידם של הרבנים? אחד האנשים שהעיתון פנה אליהם, היה אבי מורי ז"ל. אבי ז"ל ענה להם כך: "לא אנו צריכים לומר לרבנים מה תפקידם, אלא הרבנים הם שצריכים לומר לנו מה תפקידנו". כמובן שהפָּתַב לא כל כך אהב את התשובה הזאת, אבל זאת היא האמת. עלינו להכפיף את עצמנו לחכמי התורה, ולא לנסות להכפיפם אלינו, להכתיב להם מה לפסוק ומה לעשות.

זוהי הטעות של ישראל בחטא העגל. הם מנסים לומר לאהרן מה התפקיד שלו. גם עכשיו הממשלה מתערבת בעניני הגיור, איך לגייר, ואת מי לגייר. זהו עניין לרבנים, לא לממשלה. יש רבנים שפוסקים כך,

הם רק ראשי הענפים לכל התורה כולה - בשכר זה נזכה שהקב"ה ישמע את תפילותינו, ויחתום אותנו ואת כל בית ישראל לחיים טובים ולשלום.

"ה' צִלְּךָ עַל יַד יְמִינֶךָ"

הגמרא אומרת, "נִשָּׂא עֵוֹן וְעֵבֶר עַל פְּשַׁע לְשֹׁאֵרֵי תְּחִלָּתוֹ" - אֲלֵיָהּ וְקוֹץ בַּהּ (ר"ה יז, א). כלומר: אמנם מידה זו - "נִשָּׂא עֵוֹן וְעֵבֶר עַל פְּשַׁע" - היא הבטחה שְׂמִינָה, (פְּאֻלְיָהּ, שהיא הבשר השמן שבכבש), אבל יש בה גם קוץ. מהו הקוץ? הקוץ הוא, שאמנם ה' הוא נושא עוון ועובר על פשע, אבל רק למי? - "לְשֹׁאֵרֵי תְּחִלָּתוֹ, ולא לכל נחלתו" (שם). כלומר, רק "למי שמשים עצמו כשיינים" (שם, ב). [שארית - לשון שיינים]. למי שלא מתגאה, אלא משפיל עצמו ומכניע עצמו, אליו הקב"ה הוא ארך אפים ורב חסד, נושא עוון ועובר על פשע. אבל למי שמתגאה, ואינו מכניע את עצמו - אליו הקב"ה אינו מתנהג במידה זו. עוד אמרו חז"ל: "נִשָּׂא עֵוֹן וְעֵבֶר עַל פְּשַׁע", "למי נושא עוון? - למי שעובר על פשע" (ר"ה שם; מגילה כח, א) [והגרא גורס להפך: "למי עובר על פשע? - למי שנושא עוון"¹² (הגהות הגרא"א שם ושם)]. כלומר, איך שאדם מתנהג עם חברו, כך הקב"ה מתנהג איתו. אם הוא מתנהג עם חברו במידות של ויתור ורחמנות, גם הקב"ה מתנהג איתו במידות כאלה¹³. ואם הוא לא מתנהג במידות האלה, גם הקב"ה לא מתנהג איתו במידות האלה.

הפסוק הרי אומר, "ה' צִלְּךָ עַל יַד יְמִינֶךָ" (תהלים קכא, ה). מה פירוש "ה' צִלְּךָ"? בפשטות הכונה היא, שה' מגן עליך מכל רע, כמו שהצל מגן מן השמש. אבל חז"ל אמרו¹⁴, שהפונה היא שהקב"ה נוהג עמך כמו צל. כיצד מתנהג הצל? אדם מרים את ידו - הצל מרים את ידו. אדם מוריד את ידו - גם הצל מוריד את ידו. איך שאדם מתנהג, כך מתנהג הצל, וכך כביכול מתנהג גם הקב"ה עם האדם. זהו "ה' צִלְּךָ עַל יַד יְמִינֶךָ". אדם צריך א"כ להרגיל את עצמו במידות האהבה והחסד והרחמנות, ואז גם הקב"ה יתנהג איתו במידות האלה. בלי זה, קשה מאד לעבור את הדין בשלום. הלואי שבמדת הרחמים נזכה בדין. כי לעמוד במדת הדין, למי יש כח? חז"ל הרי אמרו, שאפילו אברהם יצחק ויעקב לא היו יכולים לעמוד בדין אם היה הקב"ה מְמַצֵּה עִמָּם את מלוא עומק הדין (ערכי יז, א). ואם הם כך, מה נאמר אנחנו?... רק במדת הרחמים והחסד יש לנו סיכוי. ובשביל שהקב"ה יתנהג איתנו במדת הרחמים והחסד, צריך שגם אנו נתנהג במדות אלה. אין דרך אחרת לזכות בדין.

כדאי אפוא לבקש מחילה זה מזה לפני יום הכפורים, שלא יהיו לנו קפידות זה על זה. זוהי עצה טובה גם לנמחל וגם למוחל, שאם הוא נושא עוון, גם הקב"ה ינהג איתו במידה זו, של "נִשָּׂא עֵוֹן וְעֵבֶר עַל פְּשַׁע". למי נושא עוון? למי שעובר על פשע". כדאי להתפייס זה עם זה, שלא תהיינה קטטות, ולא מריבות בפה, או בלב, או בכל צורה אחרת, אלא רק אהבה ואחווה ושלוש ורעות בין אדם לחברו, כדי שיהיה לנו סיכוי לעבור את יום הדין, ולהחתם עם כל בית ישראל לחיים טובים ולשלום, לגאולה שלמה ולבנין בית המקדש במהרה בימינו, אמן.

השיחה נערכה לפי הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון (אם ישנם) יש לתלות בעורך בלבד.

יכולים להגיע למסקנה האמיתית, שיוסף אינו מתכוין לנשלם מן הירושה הרוחנית של האבות, אלא להפך, לדאוג לכך שיהיו ראויים לרשת אותה עמו, לכן הוא מספר לאביהם מה שמספר, כדי שאביהם יוכיח אותם ויחזירם למוטב. על הדבר הזה בא לכפר השעיר הפנימי, על חטא האחים, שלא דנו את יוסף לכף זכות, מה שגרם בסוף למכירתו.

גם מחטא זה, כמו מחטא העגל, יש מה ללמוד למעשה עבורנו. להשתדל יותר לדון את השני לכף זכות⁹. אמנם הראשונים כתבו, שמי שמוחזק לרשע גמור, אסור לדונו לכף זכות, וצריך לדונו לכף חובה (עי' רמב"ם ורבינו יונה בפירושים לאבות פ"א מ"ו), וכן אלה שמסיתים נגד התורה ונגד קיום המצוות, מותר וצריך לדון לכף חובה, אבל שאר המון בית ישראל, אסור לדונו לכף חובה. צריך לדון לכף זכות. הרבה מהעבירות שבין אדם לחברו נובעות מכך שאדם דן את חברו לכף חובה ולא לכף זכות. לא מבין שהשני עושה דבר טוב, או לפחות נכון מבחינת ההלכה. כדאי להתחזק בנקודה הזאת, לדון זה את זה לכף זכות. בכך ימנעו הרבה מחלוקות, מריבות, שנאת חנם, לשון הרע וכדו'. זהו יסוד גדול בבין אדם לחברו, לדון לכף זכות, ולהביט על השני בעין טובה.

קטורת של יוה"כ - לכפר על לשון הרע של יוסף הצדיק

הקרבת השלישי שנכנס לקדש הקדשים ביוה"כ הוא הקטורת. על מה מכפרת הקטורת? קטורת זו מכפרת גם היא על מכירת יוסף. השעיר מכפר על חטאם של האחים במכירת יוסף, והקטורת מכפרת על חלקו של יוסף בחטא זה. מה היה חטאו של יוסף בפרשה זו? - לשון הרע! "וַיִּבֹא יוֹסֵף אֶת דְּבָרָם רָעָה אֶל אֲבִיהֶם" (בראשית לז, ב). כדי לכפר על לשון הרע זה - דרושה הקטורת, [שגם כל השנה כולה, תפקידה לכפר על עוון לשון הרע, כפי שאמרו חז"ל: "יבוא דבר שבחשאי, ויכפר על מעשה חשאי" (יומא מד, א). כלומר, תבוא הקטורת, שמקריבים אותה בחשאי - שאסור לכל אדם להיות בהיכל בשעה שמקטירים בו את הקטורת (שם) - ותכפר על לשון הרע שמדברים אותו בחשאי].

הרי הקטורת נקראת בשמה לא רק על שם הקיטור שעולה ממנה, אלא גם מלשון קָשָׁר ("קייטרא" - קָשָׁר בארמית), כי תפקידה לקשר בין ישראל לקב"ה, וכן בין ישראל לבין עצמם. הלשון הרע של יוסף גרם פירוד בעם ישראל, והקטורת באה לכפר ולקשר בחזרה את אלו שלשון הרע יצר פירוד ביניהם¹⁰. הרי כתוב: "וַיְהִי בִישְׁרוֹן מֶלֶךְ, [מת"י] - בהתאסף ראשי עם, יחד שבטי ישראל" (דברים לג, ה). כששבטי ישראל מאוחדים יחד, בלי פירוד, אז "וַיְהִי בִישְׁרוֹן מֶלֶךְ" - השכינה שורה ביניהם, והקב"ה כביכול מתקשר איתם. אבל כשעם ישראל מפורד חלילה, גם השכינה נפרדת מהם. שני הקישורים - הקישור בין הקב"ה לישראל, והקישור בין ישראל לבין עצמם - קשורים אפוא זה בזה. הקטורת צריכה לעשות את שני הקישורים האלה יחד¹¹.

אלו הם הדברים שצריכים תיקון ביום הכפורים. להכפיף את עצמנו לחכמי התורה, ולא לנסות להכפיפם אלינו. לא להכשל בלשון הרע, להשתדל לדון לכף זכות, להרבות אהבה ואחווה בין כל חלקי עם ישראל, ובפרט עם הקרובים אלינו ממש - בחורי הישיבה שלומדים עמנו באותה הישיבה. אם נשתדל לתקן את הדברים הללו שבין אדם לחברו, וכן את הדברים שבין אדם למקום, לחזק את שמירת השבת בל"ט מלאכות, לכבד את שבת, לא לדבר בשבת דברי חול ולא לעסוק בה בדברי חול, לשמור על קדושת השבת, ועל כל התורה כמובן, שאֵלָה

1. ועי' משנ"ב (סי' תרכ"א ס"ק י"ח), דיוה"כ נקרא "יום הכפורים" בלשון רבים, כיון שיש בו כפרה גם לחיים וגם למתים (כמבואר ברמ"א שם). ובזוהר (ח"ג ק, ב) נתבאר הטעם - שיוה"כ נקרא בלשון רבים - על דרך הקבלה. ועי' גם "שערי אורה" לרבי יוסף גיקטיליא, שער ח'.

2. וכן משמע ברמב"ן (ויקרא ט, ב), שכתב: "והנה קרבן אהרן (ביום השמיני למילואים) - כקרבנו ביום הכפורים בשוה. וחסות העם [באותו יום] - כחסותם ביום הכפורים... אמר להם: יש בידכם בתחילה, ויש בידכם בסוף. יש בידכם בתחילה, שנאמר 'וַיִּשְׁקְטוּ שְׂעִיר עִזִּים' (בראשית לו, א); ויש בידכם בסוף, שנאמר 'עָשׂוּ לָהֶם עֶגְלָה מִסִּפְּהָ (שמות לב, ח). יבוא שער ויכפר על מעשה שער, יבוא עגל ויכפר על מעשה עגל". ומשמע, שקרבנות היום השמיני למילואים, שבו הוקם המשכן, הם כקרבנות יוה"כ, המכוונים כנגד חטא מכירת יוסף וחסות העגל. וגם הפְּרִשְׁת כהן גדול מביתו שבעת ימים קודם יוה"כ נלמדה מפרישת ז' ימים של אהרן ובניו במילואים (יומא ב, א).]
3. וכפרת שני חטאים אלו נמשכת בכל הדורות. על חטא העגל אמרו, "אין פורענות באה על ישראל שאין בה קצת מפרעון עון העגל" (רש"י שמות לב, לד). וגם על חטא מכירת יוסף אמרו, "לא נמשכו עשרה הרוגי מלכות אלא בחטא מכירתו של יוסף... הוא אומר, נפרעו עשרה מכל דור ודור, ועדיין אותו החטא קיים" (מדרש משלי א, יג - הובא ב"משך חכמה" ויקרא טז, ל ד"ה כי אתה סלחן). ולכן צריך את עבודת יוה"כ בכל שנה ושנה כדי לכפר על חטאים אלו.
4. "ואף על פי שהכהן הגדול קונה [את הפר] משלו... המקום הפקיר ממונו בו לכל אחיו הכהנים; שאילו לא היה להן בו שותפות, לא היו מתכפרין בו" (רמב"ם הלכ' עבודת יום הכיפורים פ"ה ה"ג).
5. ויתכן שלכן הפְּפָרָה (הזאת הרם) היתה לפני ולפנים, בבית הכפורת וההיכל, שהיו בחלקו של בנימין (עי' יומא יב, א), משום שהוא לא היה בחטא של מכירת יוסף; ולכן לא היתה בעזרה - חלקו של יהודה, שהיה לו חלק מרכזי במכירת יוסף (משך חכמה ויקרא טז, ל ד"ה ויש להבין). ואולי זה גם הטעם לכך, שלשון של זהירות של שער המשתלח [בן זוגו של שער הפנימי] משקלה שני סלעים (יומא מב, א) - רמז למה שאמרו חז"ל (שבת י, ב), "שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו נתקנאו בו אחיו" וכו' (משך חכמה ויקרא טז, ל ד"ה כי אתה סלחן. וע"ש עור).
6. "וַיִּתְרַב חֲקֵמַת שְׁלֹמֹה מִחֲקֵמַת כָּל בְּנֵי קִדְמוֹ... וַיִּחַפּוּ מִכָּל הָאֲדָם, מֵאִיתָן הָאֲזֻחִי וְהִימָן וְכַלְפַּל וְדָדָע" (מל"א ה, י-יא). "וַיִּדְרָע - זה דור המדבר שכולו דעה" (ויקרא רבה ט, א). ואמרו בוהר על "דרא דמדברא, דלא הוה בעלמא דרא עלאה פְּרָדָא, ולא יהא עד דַּיִתִּי מלכא משיחא" (זוהר ח"ג קסח, ב).
7. "כל קהלה ואחריה ע'ל - היא גנאי. ואם אחריה אָל - היא לשבח" (אבן עזרא שמות לב, א).
8. אולי מפני זה, דוקא בעבודת יוה"כ נאמרה בתורה לשון שיש בה מקום לטעות בכונת רצון ה', ויש צורך שנכפיף עצמו לחכמי התורה כדי להבין את ציווי ה' לאשורו, [כפי שמובא בגמ', שנחלקו הצדוקים עם הפרושים בהבנת הפסוקים המדברים על עבודת הקטורת של יוה"כ, והצדוקים שלא היו כפופים לחז"ל, לא הבינו נכון את צורת עבודה זו (עי' יומא נג, א)]. והטעם לזה, כי כפי שנתבאר כאן למעלה, עבודת יוה"כ באה לכפר בדיוק על ענין זה - אי כפיפות לחכמי התורה - ולכן גם סדר העבודה עצמו תלוי בדבר זה עצמו, ובלי שנכפיף עצמנו לחז"ל - לא נצליח לעשות את עבודת יוה"כ בצורה הנכונה. [וכן מצינו כשחלק רבי יהושע על דברי רבן גמליאל הנשיא, "שלח לו רבן גמליאל: גוזרני עליך שחבא אצלי במקלך ובמעוטיך ביום הכפורים שחל להיות בחשבונך. הלך ומצאו רבי עקיבא מיצרו... בא לו אצל רבי דוסא בן הורקניס, אמר לו: אם באין אנו לדון אחר בית דינו של רבן גמליאל, צריכין אנו לדון אחר כל בית דין ובית דין שעמד מימות משה ועד עכשיו... נטל מקלו ומעוטי בידו, והלך ליבנה אצל רבן גמליאל ביום שחל יום הכפורים להיות בחשבונך. עמד רבן גמליאל ונשקו על ראשו, אמר לו: בוא בשלום רבי ותלמידיו" וכו' (ר"ה כה, א). הרי שוב, שדוקא ביוה"כ נתחזק ענין זה של כפיפות לחכמי התורה, וקיומה על דעת חכמי התורה שבכל דור ודור].
9. והיא מצות עשה גמורה מן התורה (רמב"ם בספר המצוות מ"ע קע"ז, "שערי תשובה" שער ג' אות ר"ח). וזהו כשירדע שחברו אינו רשע, אלא צדיק או בינוני. ואם אינו מכירו ואינו יודעו - אז אין חיוב לדונו לכף זכות, אך ממידת חסידות יש לדון לכף זכות גם במקרה זה ("חפץ חיים" בפתחה, עשין ג', "באר מים חיים" סק"ג). [ועל פי זה באר ה"חפץ חיים" (שם) את חילוק הלשון בין המשנה לברייתא, שבמשנה אמרו "והיו דן את כל האדם לכף זכות" (אבות פ"א מ"ו), ובברייתא אמרו "היו דן את חברך לכף זכות" (שבועות ל, א), ע"ש].
10. וכתב השם משמואל, "שלכן קטורת של יוה"כ היתה באה דקה מן הדקה, שעל ידי זה נעשה הכל אחד ממש, שזה מורה על האחדות הגמורה שצריכה להיות בין כל בני ישראל, כדי שיוכל הכהן הגדול לבוא לפני ולפנים לכפר עליהם ביוה"כ (שם משמואל, יוה"כ שנת תרע"ג, ד"ה עיקר).
11. וממשנתו של הגר"א ז"ל למדנו, שגם בחג הסוכות - שהוא המשכו של יוה"כ - יש תיקון לשני החטאים האלו, חטא העגל וחטא לשון הרע. דהנה חג הסוכות הוא זכר לעני הכבוד שהקיפו את ישראל במדבר (שור"ע או"ח סי' תרכ"ה ס"א). ובאר הגר"א, דהכונה היא, שהוא זכר לחזרת עני הכבוד שנסתלקו בחטא העגל. שכשעשו ישראל את העגל, נסתלקו עני הכבוד, ולא חזרו עד שהתחילו לעשות המשכן. ומשה ירד מהר סיני ביום הכפורים, ולמחרת ציוה על מלאכת המשכן (עי' רש"י ורמב"ן שמות לה, א), והעם הביאו אליו נדבה באותו יום ועוד יומיים אח"כ (עי' שמות לו, ג), הרי י"ג בתשרי, ולמחרת ב"ד נטלו החכמים את הזהב במנין ובמשקל, ובט"ו התחילו לעשות את המשכן, ואז חזרו עני הכבוד, ולכן נצטוינו לעשות סוכות בט"ו בתשרי (פירושו הגר"א לשה"ש א, ד). הרי שחג הסוכות בא על מחילת חטא העגל. וענין זה מתחדש בכל שנה ושנה.
- ועוד מובא בשם הגר"א, שחג הסוכות בא להכניע יצרא דלשון הרע, להיות כי בשם "סוכה" נמצאות ארבע אותיות מארבע מוצאות הפה: ס' מזסשר"ץ (שינים), ו' מבומ"ף (שפתים), כ' מגיח"ק (חיך) וה' מאחה"ע (גרון). וממוצא דטלנית, שהוא מהלשון - אין בו. וזהו מפני שהד' מוצאות אלו מסובכים את הלשון ושומרים אותו לכל יפרוץ בלשון הרע. ונרמז ענין זה בפסוק "תִּפְקַם בְּפִי מְרִיב לְשׁוֹנֹת" (תהלים לא, כא). [וגם "סִפְּהָ" הוא בגי' "פִּה", כי סוכות הוא זמן תיקון הפה]. וגם מצינו שהיתה מצוה מיוחדת במקדש, שהיו זוקפין הכהנים בכל יום מימי החג מורביות של ערבה בצדי המזבח (משנה סוכה מה, א), "והערבה - דומה לשפתים... לרמוז שְׂפִישִׁים רסן בפיו" (ספר החינוך מצוה שכ"ד). ואמרו חז"ל, דצפצה - פסולה לערבה (משנה סוכה לג, ב), כי צפצה היא מין ערבה שעלָה שלה עגול, ואינו משוך כערבה (שם לד, א). ולכן היא פסולה, כי צורתה העגולה מרמזת לפה פתוח, ורק ערבה שעלה שלה משוך - כשרה, שזה מרמז על פה סגור. וגם השם "צפצה" מורה שהיא מרמזת לפה פתוח, שמפספט ומצפץ. ועי' משנ"ב שכתב: "ולפי שקדושת הסוכה גדולה מאד, ראוי למעט בה בדברי חול, ולדבר בה כי אם קדושה ותורה, וכ"ש שיהיה זהו מלדבר שם לשון הרע ורכילות ושאר דיבורים האסורים" (משנ"ב סי' תרל"ט סק"ב). הרי שישנה אזהרה מיוחדת על דיבור לשה"ר בסוכה. וגם מצות ארבעת המינים מורה על האחדות בין כל חלקי עם ישראל, וכן הסוכה מורה על אחדות ושלום, "ופרוש עלינו סוכת שלומך", "הפרוש סוכת שלום", ו"כל ישראל ראוים לישב בסוכה אחת" (סוכה כז, ב), וכל זה הוא היפך ענין הפירוד והשנאה שנגרם ע"י לשון הרע. הרי שחג הסוכות הוא זמן של תיקון עוון העגל ועוון לשה"ר.
12. וטעם גירסא זו הוא, שהרי מצינו ש"עוון" הוא לשון מזיד, ו"פִּשְׁע" משמעותו מְרָד, שהוא חמור מעון (יומא לו, ב). גם לשון "נושא" משמעו שהוא מרגיש ומתרעם על הדבר, אלא שבכל זאת הוא סובל אותו, ואילו "עובר" משמעו שאינו מרגיש בו כלל. ולפי זה יתפרש המאמר כך: "למי נושא עון - למי שעובר על פשע". כלומר, אם האדם יעבור וימחול ולא ירגיש כלל את העלבון, גם אם חברו פשע ומרד נגדו להכעיסו - אז יהיה שכרו, שגם הקב"ה יסבול ולא יעניש אותו, אם יעשה נגדו איזה עון של מזיד, ולא במרד. וזה קשה, שהרי נמצא לפ"ז שהקב"ה מודד לאדם זה במידה פחותה ממה שמדד אותו אדם לחברו. ולכן גורס הגר"א להפך: למי עובר על פשע - למי שנושא עון. היינו, דמי שהוא נושא וסובל את חברו שחטא וְעָנָה נגדו בלי מרד, שכרו יהיה, שגם אם יפול ח"ו ביד יצרו וימרוד פעם נגד ה', בכל זאת יעבור לו הקב"ה על פשעו לגמרי. כי מידת טובות ית' מרובה ממידת טובו של בשר ודם.
13. וכתב רבינו יונה, שזהו "פתח תקוה נכבד מאד" (שערי תשובה שער א' אות כ"ח).
14. כן הביאו השל"ה ("תולדות אדם", תחילת "שער הגדול") ו"נפש החיים" (שער א' פ"ז) ור"צ הכהן מלובלין ("פוקד עקרים" אות ג') בשם המדרש. ולא נודע מקומו.